

ширити цю думку, а її ревних послідовників, українців Шевченка, Куліша та інших жорстоко покарав, засуджуючи на довчні тяжкі роботи в шахтах і довчні солдати" [3, 45]. Польський поет Г. Яблонський кирило-мефодіївцям присвятив вірш "Мученикам вольности з року 1847", надрукований у львівському часописі "Dnewnyk Ruskij" (1848) [2, 1], редактором якого був І. Вагилевич. Того ж року Ф. Н. [за П. Федченком – Ф. Гарасевич] у статті "Слово о Русі і її становищі політичеськім" ("Dnewnyk Ruskij", 1848) називає Шевченка мучеником "справи української вольности". Промовиста фраза: "О! ви, що не вірите в самостійність мови, прочитайте твори Шевченка, й аж тоді скажіть: чи українська мова не має майбутнього, чи український нарід не буде вільний і незалежний!" [2, 2].

Історик російської літератури і етнографії О. Пипін у листах до чеського поета В. Ганки, торкнувшись "сучасного стану малоруської літератури", про Шевченка писав: "Шкода, що суворий присуд затримав його поетичну працю в останніх сорокових роках. Шевченко був зісланий за межі європейської Росії, довго був у неволі, і лише тепер, за сучасної влади дістався знову на волю" [1, 208].

Ще один фрагмент політичної біографії Т. Шевченка. Наведемо цитату з книжки російського письменника-емігранта І. Головіна "Молодая Россия" (1859): "Шевченко был барабанщиком на Кавказе за то, что он в стихах своих пел независимость Малороссии" [10, 178]. Треба віддати належне І. Головіну, який у Лейпцигу надрукував мовою оригіналу шість нелегальних творів Т. Шевченка ("Кавказ", "І мертвим, і живим, і ненарожденним...", "Холодний яр", "Думка" {"Як умру, то поховайте..."}, "Розрита могила", "Думка" {"За думою дума роєм вилітає..."} у книжці "Новые стихотворения Пушкина и Шавченки" (1859).

Подробиці антидержавних бесід Шевченка з селянами с. Пекарі на Київщині під час останньої подорожі Шевченка в Україну повідомлялися в анонімній кореспонденції з Києва ("Przegląd Rzeczy Polskich. – Paryż. – 1860. – 28.01) [6, 145].

У вільному від російської цензури "Колоколі" (1860, 15.01) про арешт членів Кирило-Мефодіївського товариства анонімно повідомив М. Костомаров (один із засновників цього товариства) у великій статті "Украина" (Письмо к издателю "Колокола") [7, 501–502]. Газета виходила в Лондоні (з 1863 р. – в Женеві) французькою і російською мовами. Звідти тогочасний читач вперше дізнався про студента Київського університету, "жандармського сина" Петрова, провокаційний донос якого спричинив арешт кирило-мефодіївців. Останнього в нагороду залишили на службі в III Відділенні, але він невдовзі зрадив своїм покровителям, за що й опинився десь на засланні. У статті повідомлялося, що Т. Шевченка послали рядовим в Оренбург, далі в Новопетровське укріплення, "Николай I строжайше приказал, чтоб ему не позволяли ни писать, ни рисовать". Там, "в ужасной стране на восточном берегу Каспийского моря, на солончаках" [7, 501–502] прожив він більше десяти років.

У герценівському "Колоколі" (1860, № 80) вміщено також матеріал під назвою "В дополнение к биографии Г[осподина] Шевченко, напечатанной во 2-й кн. "Народного чтения"" [8, 672]. Мова йшла про арешт Т. Шевченка місцевою поліцією за участю земського справника Табачникова в містечку Межиріч біля Черкас.

Вищенаведені біографічні дані про Т. Шевченка (іноді не завжди точні) мали принагідний характер і друкувалися в закордонних виданнях, які не підлягали цензурі. Окрім того, біографічним матеріалом за життя Т. Шевченка були повідомлення у періодичній пресі про вихід його поетичних і мистецьких творів, про участь в академічних мистецьких виставках, літературних читаннях у Пасажі тощо. Важливість таких біографічних даних у тогочасному історично-літературному контексті, безумовно, значима.

14 січня 1860 року в столичному тижневику "Иллюстрация. Всемирное обозрение" (1858–1863) в рубриці "Письма из Петербурга" повідомлялося про "Выход в свет стихотворений Шевченко". З цієї ж нагоди в "Иллюстрации" (№ 107, 18 лютого вийшов друком перший біографічний нарис про Т. Шевченка під назвою "Тарас Григорьевич Шевченко {Биографический очерк}"). Вміщено його на першій сторінці без підпису (не включено, що його автором міг бути сам В. Зотов).

У бібліографічному покажчику М. Комарова "Т. Шевченко в литературе и искусстве" (Одеса, 1903) зазначено таким чином: "1860 г. 15. Иллюстрация № 107. Биография с портретом".

Є підстави вважати, що в "Литературной летописи" "Санктпетербургских ведомостей" знову ж таки 18 лютого (1860, № 37) анонімний відгук на "Кобзар" з оцінкою поезії "Тополя" також належить перу В. Зотова. Прикметно, що "Письмо Т. Г. Шевченка к редактору "Народного чтения"" датовано також 18 лютого.

Зупинимось детальніше на цьому часописі й зосередимось більше на особистості В. Зотова. Видавцем тижневіка був О. Бауман, редакторами – відомі російські письменники В. Зотов і М. Курочкін (із середини 1861 р.), також – О. Бауман (у 1862 р.), П. Цейдлер (1863 р.). Публікація на сторінках "Иллюстрации" (1858) антисемітських статей П. Шпилевського (справжнє авторство встановив учений Б. Єгоров [5, 120] у 1959 р. – тоді доц. Тартуського університету, хоч до цього часу чомусь приписується В. Зотову), набула публічного розголосу в столичній пресі. На знак протесту проти виступу "Иллюстрации" в "Русском вестнике" (1858, № 18, кн. 2) разом з 99-ма додатковими підписантами поряд з російськими діячами поставили свої підписи М. Щепкін, Марко Вовчок, М. Костомаров, П. Куліш, М. Номис і Т. Шевченко.

Один із редакторів "Иллюстрации" Зотов Володимир Рафаїлович (22.06 {4.07} 1821. Петербург – 6 {18} 02.1896. Петербург) – російський письменник, критик, публіцист, історик літератури, журналіст.

Син письменника Зотова Р. М. Вихованець Царськосельського ліцею. Деякий час був на державній службі (Військове міністерство, Міністерство фінансів, Департамент податків і зборів), і ніколи не покидав літературну працю. Автор різножанрових численних творів: романів, повістей, драм, поезій, літературно-критичних, мистецьких і публіцистичних фейлетонів (статей), історико-літературних нарисів і досліджень тощо. Відвідував гурток петрашевців, за що притягався до слідства. Автор "Истории всемирной литературы в общих очерках, биографиях, характеристиках и образцах" у чотирьох томах (1876–1882). Редактор і співробітник численних петербурзьких видань. Зустрічався з Герценом за кордоном, передавав йому заборонену літературу. З літературних джерел відомо, що через В. Зотова (останній через чиновника поштового департаменту В. Тропіна) брати Лазаревські (Федір і Василь) діставали герценівські видання російської вільної преси і знайомили з нею Шевченка через брата Михайла. З листа Ф. Лазаревського до В. Зотова: "Вельмишановний добродію Володимире Рафаїловичу, користуючись Вашим дозволом, переданим через брата Василя Матвійовича, я уклінно прошу Вас прислати мені кілька зошитів *невиданих віршів*. Я постараюся повернути їх Вам якнайшвидше і все в повній цілості" [5, 252]. Не менш цікавий і такий факт: Олександр Лазаревський, публікуючи короткі біографії своїх братів в "Українському археографічному збірнику (1927, т. 2.), засвідчив, що у Василя Матвійовича були два нерідні сини, один з них, молодший Сергій, "от жены известного литератора В. М. Зотова" (В. Р. Зотова. – В. Г.), "с которой он прожил более 30 лет в безбрачном сожитии". Зотова Любов Іванівна (в дівоцтві Жижиленко) – рідна сестра близького Шевченкового приятеля О. Жижиленка. У 1860 році Т. Шевченко намалював її портрет (незнайдений).

Готуючи біографічний нарис про Т. Шевченка, В. Зотов звернувся до цензури: "...покорнейше прошу вас уведомить меня, разрешено ли печатать в "Иллюстрации" биографию и портрет Шевченко". У відповідь на тому ж аркуші цензор написав: "...портрет Шевченко печатать не позволено, да он и сам того не желает и боится, чтоб овация ему не повредила" [11]. Обставини появи нарису з портретом уточнив В. Дудко [4, 11]: якщо цензор П. Новосільський у січні відмовив друк Шевченкового автопортрета, то цензор Ф. Рахманінов, який переглядав лютневий номер тижневика, дозволив його публікацію.

В "Иллюстрации" [14] вкрай стисло і побіжно подається біографія Т. Шевченка – першого "из современных малороссийских поэтов без сомнения". "Имя его с любовью и уважением произносится всеми, кому дорога Малороссия" [12, 97], а його твори стали бібліографічною рідкістю. Уперше названо рік народження Т. Шевченка ("родил-

ся в 1814 году, в одной деревне Киевской губернии, в крепосном состоянии"). Доля "испытывала его тяжкими ударами и лишениями". Т. Шевченко "нигде не воспитывался и ничему не учился" до приїзду в Петербург, де почав відвідувати рисувальні класи Академії мистецтв. Далі йдеться про вихід у світ "Кобзаря" (1840), поеми "Гайдамаки" (1841), окремих оригінальних поезій в альманасі "Молодик". З огляду на цензуру, жодного слова про заслання: поетичні й живописні заняття його перервалися "вследствие перемены его образа жизни". Нарис закінчується сподіванням на появу нових Шевченкових мистецьких і поетичних творів, а також поезій російською мовою (як "Тризна") та власних поезій в авторському перекладі. Нарис ілюструвався автопортретом Т. Шевченка в овалі з обрамленням. На думку автора, "наш портрет снят в 1847 году перед отправлением поэта в киргизские степи". У цій фразі був натяк на заслання Поета. Як відомо, Т. Шевченко до 1859 року не фотографувався. Насправді Шевченків портрет, що з'явився в "Иллюстрации", знятий з оригіналу автопортрета, виконаного сепією Т. Шевченком, як встановлено [13, 202], в Орську 1848 р. і подаровано-го в Оренбурзі 29.XI.1849 р. Ф. Лазаревському.

Вихід першого біографічного нарису в "Иллюстрации", як було зазначено вище, збігся з датою ("1860. февраля 18") Шевченкової автобіографії в Кулішевій редакції під назвою "Письмо Т. Г. Шевченка к редактору "Народного чтения"". Поява цього знаменного листа набула широкого громадсько-політичного звучання і була пов'язана з тим, щоб привернути увагу до справи визволення Шевченкових рідних із кріпацтва. Цю справу взяв на себе Літературний фонд, членом якого був Т. Шевченко. На сторінках "Киевского телеграфа", "Русского инвалида", "Библиотеки для чтения", "Народного чтения" велася переписка з поміщиком В. Фліорковським. Одночасно з розлогими і прихильними критичними відгуками на "Кобзар" з'являлися численні передруки "Письма Т. Г. Шевченка..." в багатьох російських виданнях ("Современник", "Северная пчела", "Санктпетербургские ведомости", "Московский вестник", "Русское слово", "Кобзарь" Т. Г. Шевченко в переводе русских поэтов под ред. Н. Гербеля" (найповніше прижиттєве видання), а також німецькою (в науковому додатку до г. "Leipziger Zeitung") і польською мовами (у передмові Л. Совінського до перекладу "Гайдамаків").

Довідавшись через О. Плещесва, що В. Зотов в "Санктпетербургских ведомостях" має намір здійснити передрук його біографії, опублікованої в "Народном чтении", Т. Шевченко просить внести поправки щодо обставин викупу його з кріпацтва. Із записки О. Плещесва до В. Зотова:

"Я был у Вас, Владимир Рафаилович, чтобы передать Вам несколько слов от Шевченки: он просит Вас вменить в его биографию следующее обстоятельство. Брюлов рисовал для ныне вдовствующей

цей імператриці портрет Жуковського. На деньги, заплаченые за этот портрет, – Брюлов выкупил Шевченку из крепостного состояния. Потом он стал посещать рисовальный класс академии (1838), покровительствуемый обществом поощрения художников.

Все это нужно, потому что о *Ш[евченке]* ходили сплетни, что он будто бы будучи выкуплен на волю государиней – написал на нее пасквиль. Чего вовсе не было.

Весь Ваш А. Плещеев" [9, 297].

Справді, в своїй черговій "Литературной летописи" "Санктпетербургских ведомостей" (1860, № 66, 23.03) В. Зотов, передрукуюючи "Письмо Т. Г. Шевченка к редактору "Народного чтения"", відзначив "чрезвычайно любопытное письмо к редактору", "закрывающее в себе краткую, но живую автобиографию". І знову ж таки, як і М. Добролюбов у рецензії на "Кобзарь" в "Современнику" і О. Плещеев в "Заметках кое о чем" "Московского вестника", подав передрук Шевченкової автобіографії без змін, у Кулішеві редакції, де взагалі не згадувалось про царську родину. Доведено, що остання за лотерейні квитки внесла одну тисячу. І не за свободу Т. Шевченка, а за портрет В. Жуковського (вихователя наступника престолу). Адже портрет Жуковського малювався К. Брюлловим, як було сказано в оригіналі автобіографії, саме "для императорской фамилии с целью разыграть его в лотерею в царском семействе". Якщо частина грошей (одна тисяча) за портрет В. Жуковського пішла на викуп, то хто тоді вніс решту грошей, і за яких обставин? І чи треба ототожнювати лотерею в царській родині з викупом? Це питання, досить скрупульозно досліджене В. Яцюком [13, 12–21], потребує подальшого висвітлення.

У рік смерті Т. Шевченка вийшли друком ще два біографічні нариси – Р[емезова І.] "Т. Г. Шевченко" в "Русском художественном листке" (№ 9, березень) і В. Толбіна "Ученики Брюллова. Шевченко (Тарас Григорьевич)" в "Иллюстрации" (№ 180, 3.08). Ці нариси ґрунтувалися вже на Шевченковій автобіографії і були доповнені фактами останніх років його життя.

Перші прижиттєві біографічні згадки, від найменших подробиць до нарисів, мали велике значення для популяризації постаті Т. Шевченка, засвідчували ставлення окремих представників тогочасних літературних кіл до українського поета, розширювали уявлення про першодруки прижиттєвого шевченкознавства.

Автобіографія Т. Шевченка заклала основи біографічної шевченіани, стала безцінним історико-літературним документом, першим і основним джерелом для подальших біографій Т. Шевченка.

1. *Богацький П.* Україніка з журналу "Časopis českého musea" від початку його існування по 1926 рік // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Т. СХLVI. Праці філологічної секції / під ред. К. Студинського. – К., 1927. 2. *Возняк М.* Пер-

ший вірш на честь кириломефодіївців і його автор // Діло. – 193. – № 7.

3. Гресько М. Шляхи Шевченка у Франції // Прапор. – 1963. – № 12. 4. Дудко В. Публікації про Тараса Шевченка в російській пресі 1856–1861 р: недосліджені аспекти // Журналістика. Науковий збірник. Вип. 8. – К., 2009. 5. Егоров Б. В. Р. Зотов – критик і публіцист 1850-х гг. // Ученые записки Тартуского государственного университета. Т. 78. Труды по русской и славянской филологии. II. – Тарту, 1959.

6. Жур П. Третя зустріч. Хроніка останньої мандрівки Т. Шевченка на Україну. – К., 1970. 7. [Костомаров Н.] Україна (Письмо к издателю "Колокола") // Колокол. Прибавочные листы к "Полярной звезде". – Лист 61. – 1860. 8. Колокол. – 1860. – Лист 80. – 1.09. 9. Письма А. Н. Плещеева // Литературный архив. Материалы по истории литературы и общественного движения. – Л., 1961. – № 6. 10. Прийма Ф. Шевченко і вільна російська преса // Збірник праць п'ятої наукової шевченківської конференції. – К., 1957. 11. Рейсер С. Т. Г. Шевченко в журналі "Иллюстрация" [замітка] // Літературна Україна. – 1963. – № 25. – 26 березня. 12. Тарас Григорьевич Шевченко (Биографический очерк) / Иллюстрация. Т. V. – 1860. – № 107. – 18.2. 13. Яцюк В. Малярство і графіка Тараса Шевченка. – К., 2003; 14. Повний текст біографічного нарису в "Иллюстрации" також див.: Тарас Шевченко у життєвій критиці (1839–1861). Бібліографія. Матеріали / Упоряд. В. Іскорко-Гнатенко. – К., 2009. – с. 144–146.